

7. Кабмін підтримав постанову про побудову пам'ятника Петлюрі // Історична правда. 26.10.2016. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/26/7124852/> відвідано 21.11.2016.

8. Кобченко К.А. «Війна пам'ятників» в Україні: протистояння пам'ятей як (пере)осмислення національної історії // Війни пам'ятей та політика примирення: Зб. наук. праць / За заг. ред. В.Ф. Солдатенка. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013 С. 38-46.

9. "Не варто робити з Бандери головного національного героя в українській історії", - історик Олександр Зайцев // Цензор. Нет. 13.06.16. Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://censor.net.ua/resonance/392340/ne_varto_robiti_z_banderi_golovnogo_natsionalnogo_geroya_v_ukrainskyi_stor_storik_oleksandr_zayitsev відвідано 21.11.2016.

10. Не гідний: Кульчицький пояснив, чому ім'ям Бандери не варто називати проспект // Обозреватель. 8.07.2016. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://ukr.obozrevatel.com/politics/36498-chi-ne-gidnij-kulchitskij-poyasniv-chomu-imyam-bandera-ne-slid-nazivati-prospekt.htm> відвідано 21.11.2016.

11. Під час "ленінопаду" в Україні "злягли" понад півтисячі пам'ятників // Експрес online. 08.12.2014. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://expres.ua/news/2014/12/08/121071-pid-chas-leninopadu-ukrayini-zlyagly-ponad-pivtysyachi-pamyatnykiv> Відвідано 21.11.2016.

12. Сергій Єкельчик: «Якщо «колоніальний», значить, ми не були відповідальні за минуле» // Кorydor. Журнал про сучасну культуру. 19.10.2016. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/sergij-yekelchik->

pamjat-reprezentacija-kultura.html відвідано 21.11.2016.

13. Сьогодні вночі у Миколаєві українізували Леніна. У вождя комуністів "виросли" козацькі вуса та чуб-оселедець // 5 канал. 20.04.2015. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://www.5.ua/dyvohljad/sohodni-vnochi-u-mykolaievi-ukrainizuvaly-lenina-77497.html?hootpostid=e01acea0993dd6fd7310e92058a3cc27> відвідано 21.11.2016.

14. У Запоріжжі демонтували найбільший в Україні пам'ятник Леніну // Українська правда 17.03.2016. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/03/17/7102408/> відвідано 21.11.2016

15. У Полтаві відкрили пам'ятник гетьману Мазепі // Українська правда. 7.05.2016. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/05/7/7107793/> відвідано 21.11.2016.

16. У тих країнах, де знесли пам'ятники Леніна, змінилося життя, - В'ятрович // Еспресо. 3.12.2015. Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://espreso.tv/news/2015/12/03/u_tykh_krayinakh_de_znesly_pamyatnyky_lenina_zminylosya_zhyttya_vyatrovuch відвідано 21.11.2016 відвідано 21.11.2016.

17. Упал последний в районном центре памятник Ленину на территории Украины (фото, видео) // УНИАН 22.10.2016. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://www.unian.net/society/1586441-leninopad-zavershen-v-ukraine-upal-posledniy-pamyatnik-vojdu-foto-video.html> відвідано 21.11.2016.

УДК 94(477):17.023.32“1990/1999”

Тетяна Мацьків

У пошуках національної ідентичності: українське суспільство у 1990-х

Розглядається вплив політичних, економічних і суспільно-ідеологічних чинників на становище українства у 90-х рр. XX ст. Аналізуються регіональні особливості консолідації українського суспільства.

Ключові слова: українське суспільство, консолідація, 1990-ті, національна ідентичність, криза ідентичності.

Tetiana Matskiv

Searching the National Identity: Ukrainian Society in 1990th

The article deals with the impact of political, economic and ideological factors on the situation of Ukrainianness in 1990th. The regional features of the consolidation of Ukrainian society are analyzed.

Key words: Ukrainian Society, Consolidation, 1990th, National Identity, Identity Crisis.

Межа 1980 – 1990-х років увійшла в історію як час визначальних геополітичних змін. Руйнування «залізної зависи» та розпад Радянського Союзу стали визначальним чинником для творення нових демократій у країнах Центрально-Східної Європи. Особливості політико-економічної трансформації та консолідації кожної з держав визначились як внутрішньо- так і зовнішньополітичними процесами. Це був період відчутних змін, пошуку нових міжнародних векторів та внутрішніх сил для єдності.

Шлях, яким Україна йшла до проголошення незалежності, був чи не найважчим серед радянських та соціалістичних республік, проте більш важкими виявились перше десятиліття після

відновлення незалежності. Актуальність аналізу цього періоду пояснюється тим, що так звані «1990-ті» визначили особливості теперішнього розвитку незалежної України. Нові втрати та конфлікти є не чим іншим, як відлунням невіршених двадцять років тому проблем.

Питання розвитку українського суспільства у вказаний період досліджували як представники вітчизняних гуманітарних студій, науковці діаспори, так зарубіжні вчені. Серед них слід виділити праці Р. Шпорлюка, Г. Касьянова, Я. Грицака, Л. Нагорної, М. Молчанова, Т. Кузьо та ін.

Безперечно, процес трансформації українського суспільства у 1990-х роках визначався

як внутрішніми, так і зовнішніми ознаками. Непросте власне минуле, важкий «радянський спадок», геополітичні впливи та досить помітна поляризація окремих регіонів України стали головними каталізаторами суспільних процесів, які, в свою чергу, визначили особливості консолідації українського суспільства та його національної ідентичності. Л. Нагорна зазначає, що у таких умовах доводилось «одночасно розв'язувати завдання економічної трансформації і націєтворення» [8, с.14].

Всю довгу історію України 1990-х років можемо поділити на два етапи – події, що відбувались до проголошення незалежності, і перше десятиліття незалежності України. «Горбачовська» перебудова ознаменувалась швидким зростанням українського національного руху, що вилилось у масштабні акції («живий ланцюг» 1990 року; студентські протести, більш відомі як Революція на граніті), перші «альтернативні вибори» до Верховної Ради Української РСР, де частину парламентських місць зайняла опозиція (представники національно-демократичних сил, колишні дисиденти, політичні в'язні тощо). Логічним завершенням зростання активності національних рухів став розпад СРСР і поява нових суверенних держав. Таким чином, проголошення незалежності України дало відлік сучасній українській історії.

Акт проголошення незалежності України було підтверджено на першому Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року. На запитання «Чи підтверджуєте Ви акт проголошення незалежності України?» 90, 32% відповіли «так». Більше того, явка на вибори склала трохи більше 84%, що стало найбільшим показником за всі часи незалежності [5]. Результати референдуму не лише легітимізували постанову Верховної Ради на міжнародному рівні, а також сподівання суспільства. Якщо проаналізувати дані референдуму по регіонах, то результати будуть мати низхідний характер від заходу до сходу країни, проте навіть на Донбасі чи в Криму більше половини населення проголосували «За». Але референдум не вирішив усіх проблем і складнощів, з яким зіткнулась молода держава. Здавалося б, позитивні результати та активізація суспільства сприяли консолідації нації, проте реальність виявилась не настільки оптимістичною. Референдум асоціювався також із можливістю швидкого вирішення кризи в економічній сфері. Варто зауважити, що дослідники фіксують своєрідну кореляцію між встановленням ринкової економіки та демократизацією суспільства. Про необхідність змін та швидких реформ свого часу писав український історик діаспори Р. Шпорлюк: «Історичний компроміс 1991 р. зараз потребує наповнення новим змістом, створення передумов для масштабних реформ, зволікання з якими може призвести до втрати незалежності» [10]. Проте швидких змін і реформ ні в суспільній, ні в економічній сферах не відбулось.

Така ситуація пояснювалась специфікою державного управління. Вищий законодавчий орган, тобто Верховна Рада України (скликана ще у 1990 році) являла собою структуру, де парламентська більшість належала представникам комуністичної номенклатури, які не збирались втрачати контроль над вертикаллю влади. Окрім того, відсутність конституції у першій половині 1990-х років

спровокувало постійні конфлікти між гілками влади та президентом, що призвело до швидкого загострення економічної ситуації. Вже у 1994 році відбулись перочасні вибори президента України. Чинний президент Л. Кравчук поступився Л. Кучмі, який до того обіймав посаду глави уряду. Зовнішня політика перших двох президентів визначалась багатовекторністю та балансуванням між Європою і Росією, натомість питання внутрішньої консолідації відійшли на задній план, або вирішувались лише по мірі виявлення кризових моментів [7, с.42-48].

Неспроможність до швидких змін у системі державного управління була пов'язана із сильним впливом представників радянської системи управління, для яких командно-адміністративні методи були пріоритетом. У 1990-х роках в Україні не відбулось тотальної зміни політичної еліти, що у багатьох державах було визначальним чинником реформ і трансформацій.

Альтернативою радянській номенклатурі стали національно-демократичні сили, діяльність яких активізувалась наприкінці 80-х років ХХ ст. Таким демократичним центром став Народний рух України. У своєму розвитку НРУ повторив долю аналогічних масових громадських організацій колишнього СРСР періоду перебудови. Усі вони, переважно, мали схожі моделі, гасла, соціальні бази [2, с. 83]. Проте через внутрішню поляризованість і недостатню підтримку в різних регіонах він не набув статусу загальноукраїнської опозиції, адже саме таким альтернативним рухам належала головна роль у розбудові демократії, як наприклад, «Солідарність» в Польщі, «Громадянський форум», «Громадськість проти насильства» у Чехословаччині, «Народний фронт» в Естонії тощо.

Політичні кризи та економічна нестабільність спричинили процеси недовіри та розчарування в українському суспільстві. Як результат, орієнтація на відносно стабільне радянське минуле і ностальгія за ним. Явним підтвердженням цього стали результати парламентських та президентських виборів. Так, під час позачергових парламентських виборів 1994 року Комуністична партія посіла перше місце в партійному рейтингу (85 депутатів), далі – Народний рух України (20 депутатів), аналогічними за рейтингами виявились результати виборів 1998 року [3, с. 93].

Не менш складною була й етнопонаціональна картина суспільства. Згідно даних перепису населення 1989 року – в Україні проживали 72% українців, 22% росіян, ще близько 6% представники інших етносів [4]. Мовна ситуація виглядала більш строкатою, адже майже кожен четвертий українець за переписом мовою свого постійного спілкування визначав російську. Бачимо, що «радянська спадщина» виявилась не тільки в економічному та політичному масштабах, а й у демографічному. Особливості сприйняття радянського минулого на заході та сході України, роль мовного фактора, специфіка регіональної ідентичності безпосередньо вплинули на українське суспільство 1990-х років [12, с. 39-41]. Особливе становище російської національної меншини та роль російської мови безпосередньо впливали на геополітичний вимір окремих регіонів України. Це, зокрема, стосувалось Криму, де відцентрові тенденції загострилися ще на початку 1990-х років. Згідно з даними перепису 1989

року, дві третини населення півострова ідентифікували себе росіянами, кожен п'ятий – українцем [4]. У 1990-х роках статистика дещо змінилась за рахунок історичного повернення кримських татар, насильно депортованих комуністичним режимом у 1944 році.

Найбільшою підтримкою та авторитетом у Криму користувались так звані «російські націоналісти», які самовільно прийняли так звану конституцію Криму, а в 1994 році ще й обрали собі президента. Місцевий кримський сепаратизм у 1990-х зазнав краху через економічну нестабільність і відсутність чіткої підтримки з боку Російської Федерації на чолі з Б. Єльциним. Конституція України 1996 року та написана на її основі конституція Криму 1998 року частково вирішили кримське питання. Російська мова отримала право бути застосованою «в усіх сферах суспільного життя» [6]. Правові аспекти самі по собі не вирішили кримське питання, вони швидше призупинили та відклали його. Крим потребував інтеграції шляхом формування суспільного та інформаційного простору, який би орієнтувався на Україну. Натомість недостатня політична воля, економічна нестабільність та відсутність далекоглядної національної політики владної верхівки унеможливили це. Суспільний простір півострова зорієнтувався на «москвоцентризм», що ще більше підсилює регіональну неукраїнську ідентичність серед більшості населення.

Не тільки в Криму, а й в інших регіонах України 1990-ті роки стали періодом випробовувань ідентичностей, що безпосередньо відобразилось на процесі національної консолідації. Чи не найпоказовішими тут є випадки Галичини та Донбасу, перш за все, їхніх центрів – Львова та Донецька. З 1994 р. по 2004 р. група українських науковців провела моніторинг «Львів – Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей 1994, 1999, 2004» [9, с. 299-356]. Один із представників цієї групи, історик Я.Грицак зазначив: «...Є хоча б одна причина сфокусуватись на цих містах, вивчаючи націотворення в Україні у пострадянський період. Порівняльний аналіз Львова і Донецька є важливим для дослідження можливих меж внутрішньої згуртованості нації» [9, с. 264]. І справді, особливості двох міст як центрів регіонів чи не найкраще дають змогу прослідкувати особливості українського виміру у крайніх межах України.

На початку 90-х років ХХ ст. Донбас являв собою регіон, який найшвидше відчув економічні потрясіння. Роль «промислового двигуна СРСР», яку активно пропагували у радянські часи, і потужна русифікаторська політика породили сильну регіональну ідентичність, яка за своєю природою не була українською. Під час найбільш масштабного страйку шахтарів у червні 1993 року, одною з головних вимог мітингувальників було надання «регіональної самостійності». Дуже сильну місцеву ідентичність підтверджують і результати трендового дослідження: якщо у 1994 році 56% респондентів визначали себе як «донецькі», то вже у 2004 р. ця частка збільшилась до 69%, [9, с. 303], окрім того серед найбільш поширених само ідентифікацій були: «радянський», «росіянин» чи «українець» [9, с. 336]. Якщо відсоток так званої радянської ідентичності

значно знизився у наступні роки, то лише за рахунок більш-менш успішної суспільно-економічної стабілізації, але не через державну політику, спрямовану на культурну, освітню чи ідейну інтеграцію східних регіонів у загальноукраїнський масштаб. Зростання сильної місцевої тотожності супроводжувався й тим, що промислові регіони стали підконтрольні окремим олігархічним групам.

Західний регіон і Львів, як його міні-репрезентація, були кардинально протилежними сходу України. Активізація національного руху мала історичне підґрунтя: антирадянська боротьба тут практично не переривалась з часів II Світової війни. Ще до відновлення незалежності обласні ради трьох західних областей (Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської) відмовились від проведення так званого союзного референдуму, що мав відбутись 17 березня 1991 року. Так звана Галицька асамблея прийняла рішення про проведення місцевого референдуму, де б звучало питання про незалежність України. Особливості сильної галицької ідентичності були пов'язані з особливістю регіону та його роллю у національно-культурному відродженні. Зрозуміло, що саме Галичина стала острівком розвитку демократичних сил (перш за все, діяльності Народного Руху України), проте можливості цього регіону у процесі внутрішньої консолідації у 1990-х роках були обмежені як територіальними межами, так і демографічними (згідно з даними переписів 1989 та 2001 років населення Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей разом було меншим, ніж однієї Донецької [4]). Проте, на відміну від східного регіону, галицька ідентичність була національно інтегрованою. Так, за результатами моніторингу львів'яни почували себе в однаковій мірі «жителями свого регіону» та «українцями» (більше 70% опитаних) [9, с. 336].

Коли йдеться про українське суспільство 1990-х років, для його означення поширеним є вживання поняття «криза національної ідентичності» [11, с. 265]. І справді, таке визначення має право на існування і є закономірним. Згадуючи визначення відомого дослідника теорії націй Б. Андерсона, що нація – це уявлена спільнота, де навіть представники найменшої з них «ніколи не знатимуть більшої своїх співвітчизників...і все ж в уяві житиме образ їх співпричетності» [1, с. 22]. Бачимо, що саме 1990-ті роки стали часом творення і пошуку ядра консолідації та причетності до України, тому їх можна назвати кризовими.

Таким чином, можемо зазначити, що особливості консолідації українського суспільства у 1990-х роках визначились як внутрішньополітичними процесами, так і специфікою історичної спадщини попередньої епохи. У цей період розпочались суспільні трансформації, які гальмувались відсутністю внутрішньої консолідації та перспективної національної політики.

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування про походження і поширення націоналізму. – К., 2001.
2. Бондаренко С. Роль Народного Руху України у національно-політичному житті українського народу наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття: сучасний стан та перспективи розвитку //

Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць. – 2012. – Вип.9. – С.80-84.

3. Вибори в незалежній Україні // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – №1(7). – С.93-95.

4. Всеукраїнський перепис населення 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2001.ukrcensus.gov.ua/results/ [Останнє відвідування: 14.10.2016].

5. Голос України. – №233 (0233). – 03 грудня 1991 року.

6. Закон України «Про затвердження Конституції автономної республіки Крим» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/350-14>. [Останнє відвідування 14.10.2016].

7. Касьянов Г. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії. – К., 2008.

8. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К., 2002.

9. Таблиці одновимірних розподілів трендового соціологічного дослідження: «Львів-Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей – 1994, 1999, 2004 // Україна модерна. – 2007. – №12(2). Спеціальний випуск. – С.299-356.

10. Шпорлюк М. Україна після 1994: дилеми державотворення // Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. – К., 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/sporl/sh.htm> [Останнє відвідування 14.10.2016].

11. Hrytsak Ya. National Identities in Post-Soviet Ukraine: the Case of Lviv and Donetsk // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol.22 (Cultures and Nations of Central and Eastern Europe). – P.263-281.

12. Polese A. Language and identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building// Studies of Transition States and Societies. – Vol.3 / Issue3. – P.36-50.

УДК 314.378.7(477)

Наталія Пархоменко

Міграційні процеси як чинник впливу на міжетнічну консолідацію

У статті аналізуються міграційні процеси як важливий чинник впливу на міжетнічну консолідацію українців. Розглядаються базові засади консолідації української нації.

Ключові слова: міграційні процеси, міжетнічна консолідація, українська нація, громадянське суспільство, українознавство.

Natalya Parkhomenko

Migration Processes as a Factor of Influence on Interethnic Consolidation

This article analyzes the migration as a factor of influence on Ukrainian interethnic consolidation. We consider the basic foundations of consolidation of the Ukrainian nation.

Keywords: migration, interethnic consolidation, Ukrainian nation, civil society, Ukrainian studies.

Події останнього десятиліття ХХ століття та початку ХХІ століття (від здобуття Україною незалежності до сьогодні) докорінно змінили життя українства. Економічні, соціально-демографічні, політико-правові та культурні зміни суттєво вплинули на різні сфери його буття, що призвело до кардинальних трансформацій в ціннісно-орієнтаційних і світоглядних системах, впливаючи на поведінкові та ментальні стереотипи. В умовах утвердження незалежності держави на тлі глобалізаційних явищ процеси консолідації українства серйозно ускладнюються. Водночас події останніх трьох років на тлі військової агресії з боку Російської Федерації актуалізували необхідність якомога ефективнішої консолідації української нації для ефективного протистояння новим та вже знайомим, однак постійно видозмінюваним викликам та загрозам, до яких відноситься в тому числі й міграція. Тому одним із пріоритетних завдань сучасної українознавчої науки є розробка теоретико-методологічних засад, визначення сутності, форм та етапів консолідації українства.

Важливі теоретико-методологічні засади для інтегративного вивчення проблеми консолідації українства містяться у працях А. Бичко, І. Бичка, Л. Губерського, С. Кримського, А. Лоя, В. Лубського, М. Обушного, І. Огородника, М. Поповича, С. Пролєєва, С. Руденка, М. Русина, В. Табачковського, В. Ярошовця та багатьох інших вчених. Питання

консолідації суспільства в сучасних соціально-політичних умовах представлені у дослідженнях М. Горшкова, К. Іванова, В. Левашова, І. Новакова, Г. Осипова, С. Сановича, А. Чепуріна, М. Шульги та ін. Особливості консолідації суспільства у зв'язку з міграційною проблематикою розглянуті у працях Н. Бугасва, А. Дмитрієва, В. Жукова, Д. Калетаєва, М. Мосіна, Н. Полякова та ін.

Але попри значний інтерес науковців до проблеми консолідації українства, досить багато питань залишаються недостатньо вивченими. Отже, проблема впливу міграційних процесів на міжетнічну (тобто національну) консолідацію є дуже актуальною і потребує всебічного дослідження.

Глибинні соціальні трансформації, характерні для ХХ століття, зокрема, Перша та Друга світові війни, призвели до поглиблення розламу між бідними та багатими. Це, у свою чергу, сприяло розгортанню масштабних міграційних процесів, як наслідок, розгортанню та загостренню міжнародних конфліктів та кризи духовної сфери. Тож з другої половини минулого століття в середовищі суспільних наук на зміну консолідаційній парадигмі приходять конфліктологічна.

Збереження та зміцнення цілісності держави відбувається невід'ємно від формування та розвитку єдиного культурного простору та юридичної протидії руйнівним силам. Сучасні процеси культурної взаємодії набувають глобальних рис та масштабів,